

Sygn. akt I CSK 243/18

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 9 maja 2019 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Beata Janiszewska (przewodniczący)

SSN Marcin Krajewski (sprawozdawca)

SSN Tomasz Szanciło

w sprawie z powództwa "D." sp. z o.o. w W. i Biura [...] S.A. w G.
przeciwko Skarbowi Państwa - Generalnemu Dyrektorowi Dróg Krajowych
i Autostrad
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej w dniu 9 maja 2019 r.,
skargi kasacyjnej strony pozwanej
od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...]
z dnia 23 sierpnia 2017 r., sygn. akt VI ACa [...],

**uchyla zaskarżony wyrok w punktach I. 1 a-d, I.3 oraz
w punktach II i III i w tym zakresie przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu w [...] do ponownego rozpoznania
i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Pozwem z 12 marca 2012 r. D. sp. z o.o. z siedzibą w W. wniosła o zasądzenie od Skarbu Państwa – Generalnego Dyrektora Dróg Krajowych i Autostrad kwoty 2.734.473,15 zł wraz z odsetkami. Pismem z 4 grudnia 2014 r. w charakterze powoda do sprawy przystąpiło Biuro [...] S.A. z siedzibą w G.. Po ostatecznym sprecyzowaniu powództwa powodowie zażądali zasądzenia od pozwanego na ich rzecz następujących kwot tytułem należnego im wynagrodzenia wraz z odsetkami:

- a) 1.526.552,40 zł na podstawie umowy nr [...] /2004;
- b) 539.045,04 zł na podstawie umowy nr [...] /2007;
- c) 100.174,80 zł na podstawie umowy nr [...] /2009.

Rozpatrujący sprawę w pierwszej instancji Sąd Okręgowy w W. ustalił, że strony, w tym powodowie występujący jako konsorcjum, zawarły wymienione umowy obejmujące wykonanie przez powodów prac projektowych związanych z budową odcinka [...] obwodnicy W.. Do ostatecznego odbioru przedmiotu umowy nr [...] /2004 oraz [...] /2007 doszło w dniu 19 grudnia 2013 r., kiedy to strony zgodnie potwierdziły wysokość wynagrodzenia pozostającego do zapłaty na rzecz powodów na kwotę 1.526.552,40 zł. Na tej podstawie powód D. Sp. z o.o. wystawił fakturę za prace wykonane w ramach umowy nr [...] /2004 na wymienioną kwotę. Tego samego dnia, tj. 19 grudnia 2013 r., strony potwierdziły wysokość wynagrodzenia pozostającego do zapłaty na rzecz powodów na podstawie umowy nr [...] /2007 na kwotę 539.045,04 zł i również na tę kwotę została wystawiona faktura.

Strona pozwana naliczyła kary umowne za zwłokę w wykonaniu umów nr [...] /2004 oraz [...] /2007. W odniesieniu do należności wynikającej z umowy nr [...] /2004 strona pozwana złożyła oświadczenia o potrąceniu pozostałego do zapłaty wynagrodzenia (1.526.552,40 zł) z naliczonymi karami umownymi co do kwoty 943.514,40 zł w dniu 21 stycznia 2014 r. i następnie co do kwoty 583.038,00 zł w dniu 18 grudnia 2014 r. W odniesieniu do należności wynikającej z umowy nr [...] /2007 strona pozwana złożyła oświadczenie o potrąceniu

pozostałego do zapłaty wynagrodzenia (539.045,04 zł) z naliczonymi karami umownymi co do kwoty 384.050,07 zł w dniu 21 stycznia 2014 r.

Protokół odbioru końcowego prac wynikających z umowy nr [...] /2009 został podpisany 30 listopada 2012 r. Na tej podstawie wystawiono fakturę na 740.971,68 zł, którą strona pozwana opłaciła do kwoty 640.798,88 zł. W dniu 21 grudnia 2012 r. pozwana dokonała z tej faktury potrącenia kwoty 100.174,80 zł naliczonej tytułem kary umownej za opóźnienie w wykonaniu zobowiązania.

Mając na uwadze tak ustalony stan faktyczny, Sąd Okręgowy zasądził od pozwanej na rzecz powodów łącznie kwotę 2.164.737,24 zł. wraz z odsetkami oraz kosztami postępowania, oddalając powództwo jedynie w niewielkiej części. Sąd ten przyjął, że ostateczne kwoty wynagrodzenia żądane na podstawie trzech wymienionych umów nie budziły wątpliwości, a spór dotyczył skuteczności złożonych oświadczeń o potrąceniu. Opóźnienia w wykonaniu umów nr [...] /2004 oraz [...] /2007 nie były zawinione przez stronę powodową i wynikały z okoliczności od niej niezależnych. Ponieważ zaś w wymienionych umowach nie rozszerzono zakresu odpowiedzialności wykonawców, oznacza to, że roszczenie o zapłatę kar umownych nie powstało, a oświadczenia o potrąceniu nie odniosły skutków. W odniesieniu do umowy nr [...] /2009 Sąd Okręgowy przyjął, że wprawdzie powodowie nie wykazali okoliczności, z których wynikałoby, że nie ponoszą winy w uchybieniu terminowi wykonania zobowiązania, to jednak prace wykonane z opóźnieniem stanowią jedynie nieznaczną część ogółu prac objętych umową, w związku z czym zasadne jest miarkowanie kary umownej do kwoty 1.000 zł.

Wyrok w części zasądzającej roszczenie zaskarżyła strona pozwana. W apelacji dodatkowo zgłoszono zarzut potrącenia wierzytelności w wys. 154.994,97 zł naliczonej z tytułu kar umownych za nieterminowe spełnienie świadczenia z umowy nr [...] /2007, załączając oświadczenie o potrąceniu tej wierzytelności z dnia 29 grudnia 2015 r.

Zaskarżonym wyrokiem z 23 sierpnia 2017 r. Sąd Apelacyjny w [...] zmienił wyrok Sądu Okręgowego w ten sposób, że oddalone zostało powództwo w zakresie kwoty 154.994,97 zł, a w pozostałym zakresie oddalił apelację, stosownie do tego rozstrzygając o kosztach procesu.

Sąd Apelacyjny zasadniczo podzielił ustalenia Sądu Okręgowego, jednak dokonał ich odmiennej oceny prawnej. Zdaniem Sądu odwoławczego składane przez stronę pozwaną oświadczenia o potrąceniu wierzytelności w większej części były bezskuteczne ze względu na niespełnienie ustawowej przesłanki potrącenia w postaci wymagalności wierzytelności przedstawionej do potrącenia. Wierzytelność z tytułu kary umownej staje się wymagalna dopiero w terminie wynikającym z art. 455 k.c., a więc w okolicznościach sprawy konieczne było wcześniejsze wezwanie powodów do zapłaty. Tymczasem w odniesieniu do większości wierzytelności przedstawionych do potrącenia takiego wezwania nie wystosowano. Skuteczne okazało się jedynie potrącenie kwoty 154.994,97 zł, w odniesieniu do której na podstawie zebranego w sprawie materiału dowodowego można było przyjąć odmienny wniosek. Sąd Apelacyjny uznał przy tym, że naliczenie kar umownych w tej części było zasadne, gdyż powodowie nie przedstawili skutecznie dowodów na to, że nie ponoszą odpowiedzialności za powstałe opóźnienie, a ich obciążał ciężar wykazania tej okoliczności.

Wyrok Sądu Apelacyjnego zaskarżył Skarb Państwa w części, z której wynikało zasądzenie należności na rzecz powodów. W skardze kasacyjnej zarzucono naruszenie:

- 1) przepisów postępowania, tj. art. 382 k.p.c. w zw. z art. 245 k.p.c., przez pominięcie niektórych dokumentów przy ocenie wymagalności wierzytelności strony pozwanej oraz ocenie skuteczności potrącenia;
- 2) przepisów postępowania, tj. art. 328 § 2 k.p.c. i art. 210 § 1 i 2 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. i art. 378 § 1 k.p.c., przez niewyjaśnienie w pełni podstawy faktycznej i prawnej rozstrzygnięcia, co znalazło wyraz w braku odniesienia się do zarzutu potrącenia dokonanego w piśmie procesowym z 9 marca 2015 r. oraz nierozważeniu skuteczności oświadczenia o potrąceniu zawartego w piśmie pozwanego z 18 grudnia 2014 r.;
- 3) przepisów postępowania, tj. art. 385 k.p.c., przez nierozpoznanie istoty sprawy i oddalenie apelacji pomimo niedokonania koniecznych ustaleń faktycznych oraz pominięcie rozważań w zakresie wynikającym z poprzednio wymienionych dwóch zarzutów;

4) prawa materialnego, tj. art. 60 k.c., przez pominięcie materialnoprawnych skutków, które mogą wynikać z pisma procesowego z 9 marca 2015 r. oraz oświadczenia o potrąceniu z 18 grudnia 2014 r.;

5) prawa materialnego, tj. art. 65 k.c. w zw. z art. 455 k.c. i art. 60 k.c., przez błędną wykładnię not księgowych i uznanie, że nie stanowiły one wezwania do spełnienia świadczenia;

6) prawa materialnego, tj. art. 65 § 1 k.c., przez uznanie, że strony w umowie nr [...] /2007 nie rozszerzyły odpowiedzialności powodów na okoliczności przez nich niezawinione;

7) prawa materialnego, tj. art. 455 k.c., przez przyjęcie, że podanie terminu zapłaty jest konieczną przesłanką postawienia wierzytelności w stan wymagalności;

8) prawa materialnego, tj. art. 498 § 1 i 2 k.c. oraz art. 499 k.c. w zw. z art. 627 k.c., przez uznanie, że nie wystąpiły przesłanki potrącenia wierzytelności z tytułu kar umownych.

Powołując się na powyższe podstawy kasacyjne, Skarb Państwa wniósł o uchylenie wyroku Sądu Apelacyjnego w zaskarżonej części oraz przekazanie sprawy temu Sądowi do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

W odpowiedzi na skargę kasacyjną powodowe spółki wniosły o odmowę przyjęcia jej do rozpoznania, ewentualnie o jej oddalenie i zasądzenie kosztów postępowania kasacyjnego według norm przepisanych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Skarga kasacyjna jest uzasadniona. W szczególności zasadne okazały się zarzuty naruszenia prawa procesowego w części, w której Sądowi Apelacyjnemu zarzucono brak odniesienia się do oświadczenia o potrąceniu zawartego w piśmie procesowym strony pozwanej z 9 marca 2015 r. W piśmie tym, w punkcie I wniesiono o oddalenie powództwa ze względu na dokonane przez pozwanego potrącenie wierzytelności, natomiast osobno, w punkcie II, podniesiono zarzut potrącenia z powołaniem się na konkretne kwoty wynikające z wystawionych dotychczas not księgowych i oświadczeń o potrąceniu. Strona skarżąca słusznie

wskazuje na konieczność odróżnienia potrącenia jako czynności materialnoprawnej oraz czysto procesowego zarzutu potrącenia, który odwołuje się do potrącenia dokonanego uprzednio poza procesem (zob. wyr. SN z 23 stycznia 2004 r., III CK 251/02; z 28 kwietnia 2005 r., III CK 540/04; z 26 maja 2006 r., V CSK 105/06, OSP 2007, nr 5, poz. 61; z 4 października 2006 r., II CSK 202/06, OSNC-ZD 2008, nr A, poz. 5; z 24 października 2007 r., IV CSK 223/07; z 21 czerwca 2012 r., III CSK 317/11; z 7 marca 2013 r., II CSK 476/12; uzasadnienie uchw. SN (7) z 19 października 2007 r., III CZP 58/07, OSNC 2008, Nr 5, poz. 44, s. 32; post. SN z 10 marca 2016 r., III CZ 8/16). W związku z wyraźnym rozdzieleniem w wymienionym piśmie procesowym wniosku o oddalenie powództwa ze względu na dokonane potrącenie (pkt I) oraz samego zarzutu potrącenia (pkt II), rozważenia wymagało, czy treść tego pisma nie stanowiła także oświadczenia o potrąceniu wywołującego skutki materialnoprawne. Miałoby ono wówczas charakter ewentualny, tj. wywoływałoby skutek na wypadek, gdyby bezskuteczne okazały się wcześniej złożone oświadczenia o potrąceniu. W razie takiej kwalifikacji oświadczenia zawartego w piśmie, wymagałoby również oceny, czy podpisujący to pismo radca Prokuraturii Generalnej Skarbu Państwa był upoważniony do złożenia w imieniu Skarbu Państwa oświadczenia wywołującego skutek potrącenia (por. wyr. SN z 20 października 2004 r., I CK 204/04, OSNC 2005, nr 10, poz. 176; z 20 października 2006 r. IV CSK 134/05; z 23 lutego 2017 r., V CSK 305/16) a także, czy pismo to dotarło do osoby upoważnionej do przyjęcia takiego oświadczenia (por. wyr. SN z 12 października 2007 r., V CSK 171/07; z 10 sierpnia 2010 r., I PK 56/10, OSNP 2011, nr 23-24, poz. 295; z 7 marca 2013 r., II CSK 476/12; z 13 stycznia 2016 r., II CSK 862/14).

Przyjęcie, że oświadczenie zawarte w piśmie procesowym strony pozwanej z 9 marca 2015 r. mogło wywołać skutki materialnoprawne właściwe dla potrącenia, wymaga uznania, że w chwili jego złożenia istniały przesłanki potrącenia, w tym również przesłanka w postaci wymagalności ewentualnej wierzytelności Skarbu Państwa z tytułu naliczonych kar umownych. Ustalenie tej kwestii wymaga oceny skutków uprzednich oświadczeń składanych powodowi przez stronę pozwaną, a w szczególności wystawianych not księgowych oraz oświadczeń o potrąceniu. Wnioski wynikające z takiej oceny zawarte w uzasadnieniu zaskarżonego

orzeczenia w odniesieniu do postawienia wierzytelności w stan wymagalności nie są jednoznaczne i kwestia ta wymagać będzie ponownego rozważenia przez Sąd Apelacyjny. Z jednej strony w uzasadnieniu znalazło się stwierdzenie, zgodnie z którym żadna z not o numerach [...] /2014, [...] /2014 i [...] /2014 nie zawierała wezwania do zapłaty ze wskazaniem terminu, w jakim powinno nastąpić spełnienie świadczenia z tytułu kary umownej. Ze stwierdzenia tego można byłoby wyprowadzić wniosek, zwalczany obecnie przez stronę skarżącą w ramach jednego z zarzutów kasacyjnych, zgodnie z którym, zdaniem Sądu Apelacyjnego, podanie przez wierzyciela w wezwaniu do zapłaty terminu spełnienia świadczenia jest konieczną przesłanką jego skuteczności. Taki wniosek rzeczywiście nie miałby podstaw prawnych, gdyż dla osiągnięcia skutku przewidzianego w art. 455 k.c. nie jest niezbędne, by wierzyciel w wezwaniu do zapłaty podał termin spełnienia świadczenia, a nawet wskazanie takiego terminu należałoby uznać za bezskuteczne, gdyby miał on przypaść wcześniej niż termin określony jako niezwłoczny w myśl przepisu. Stanowisko Sądu Apelacyjnego w tej mierze nie jest jednak w pełni jasne, gdyż jednocześnie stwierdza on, że niedopuszczalnym skrótem było przedstawienie przez powoda (powinno być: „pozwanego”) oświadczenia o potrąceniu, które jednocześnie zawierało w sobie element wezwania do zapłaty. Może z tego wynikać, że jakkolwiek Sąd Apelacyjny nie uznał skuteczności dokonanych potrąceń, to jednocześnie przyjął, że oświadczenia te wywarły skutek wezwań do zapłaty i spowodowały powstanie stanu wymagalności wierzytelności.

Przy ponownym rozpoznaniu sprawy Sąd Apelacyjny powinien rozważyć, czy możliwe jest przyjęcie, że noty księgowe zawierające zapowiedź potrącenia wierzytelności oraz oświadczenia o potrąceniu, bezskuteczne ze względu na niespełnienie przesłanki wymagalności wierzytelności, można uznać za skuteczne wezwania do zapłaty. Przy rozważeniu tej kwestii należy z jednej strony wziąć pod uwagę, że wolą osoby wystawiającej notę z zapowiedzią potrącenia wynikającą z niej wierzytelności oraz osoby składającej oświadczenie o potrąceniu nie jest doprowadzenie do sytuacji, w której wierzyciel uzyska realnie zapłatę od dłużnika. Na tej podstawie można więc uznać, że skutki tych oświadczeń i wezwania do zapłaty są odmienne. Z drugiej jednak strony należy również zauważyć, że gdyby

osoba składająca takie oświadczenie wiedziała o niemożliwości potrącenia wskutek braku wymagalności roszczenia, najprawdopodobniej wystosowałaby wezwanie do zapłaty. Wezwanie takie może być też uznane w pewnym sensie za namiastkę potrącenia, gdyż wprowadzie samo nie prowadzi bezpośrednio do zaspokojenia wierzytelności, ale umożliwia jej zaspokojenie w przyszłości, niezależnie, czy miałyby to nastąpić wskutek efektywnej zapłaty, czy też wskutek potrącenia. Kwestie te powinny zostać ocenione w odniesieniu do konkretnych okoliczności sprawy.

W ocenie Sądu Najwyższego nietrafne są zarzuty skargi kasacyjnej odwołujące się do skutków przypisywanych pismom strony pozwanej z 14 marca 2014 r. oraz 18 grudnia 2014 r. Pierwsze z nich dotyczyło spotkania stron, którego przedmiotem było omówienie not księgowych, przy czym w piśmie tym podano również sposób naliczenia kar umownych. Strona pozwana nie wskazuje jasno, jaki wniosek w jej opinii miałby wynikać z tego pisma, ale trudno uznać je za ponowione oświadczenie o potrąceniu lub za wezwanie do zapłaty. W związku z tym nie można czynić Sądowi Apelacyjnemu zarzutu, że w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku nie omówił osobno skutków wynikających z tego pisma. Pismo z 18 grudnia 2014 r. zawierało zaś oświadczenie o potrąceniu skonkretyzowanej co do wysokości wierzytelności wynikającej z określonych dokumentów księgowych. W uzasadnieniu zaskarżonego orzeczenia wyjaśniono, dlaczego oświadczenie to nie mogło wywrzeć zamierzonych skutków prawnych. Nie przekonuje podjęta w skardze kasacyjnej próba przypisania temu oświadczeniu innego skutku niż wynikający z jego treści, w postaci potrącenia innej wierzytelności lub choćby tylko innej części tej samej wierzytelności. Treść oświadczenia jest w tej mierze precyzyjna.

Zawarte w skardze kasacyjnej zarzuty naruszenia prawa materialnego w znacznej części odnoszą się do poglądów, które nie zostały wyrażone przez Sąd Apelacyjny, a strona skarżąca przypisuje je Sądowi ze względu na treść rozstrzygnięcia. W szczególności dotyczy to zarzutu naruszenia art. 60 k.c. w kontekście oceny zarzutu potrącenia zawartego w piśmie procesowym z 9 marca 2015 r. Jak wyżej wskazano, Sąd odwoławczy pominął treść tego pisma przy ocenie stanu faktycznego sprawy, w związku z czym trudno przyjąć, że określając

jego skutki, dopuścił się zarzucanego naruszenia prawa materialnego. Podobną uwagę można odnieść do zarzutu błędnego uznania, że noty księgowe nie stanowiły wezwania do zapłaty. Jak wyżej wspomniano, z treści uzasadnienia zaskarżonego orzeczenia nie można jednoznacznie wyciągnąć wniosku, że Sąd Apelacyjny przyjął taki pogląd. Zajęcie stanowiska w tej mierze nie było zresztą niezbędne, gdyż wobec uznania, że do potrącenia miało dochodzić jednocześnie z wystawieniem not, jasny był wniosek co do braku wymagalności wierzytelności w tej chwili, nawet gdyby samo wystawienie not mogło spowodować powstanie stanu wymagalności w przyszłości.

Kwestia rzekomego naruszenia art. 455 k.c. została już omówiona powyżej, a zarzut naruszenia art. 498 k.c. przez przyjęcie, że nie zostały spełnione przesłanki potrącenia wierzytelności, w rzeczywistości nie ma samodzielnego znaczenia, gdyż ocena tego zagadnienia jest pochodną rozstrzygnięcia zasadności innych zarzutów kasacyjnych. Odrębny charakter ma jedynie zarzut naruszenia art. 65 k.c. przez błędne przyjęcie, że strony w umowie nr [...] /2007 nie rozszerzyły odpowiedzialności powodów na okoliczności przez nich niezawinione. Kwestia ta nie miała ostatecznie wpływu na treść rozstrzygnięcia, a Sąd Apelacyjny uznał, że powodowie nie zdołali wykazać, iż do niewykonania zobowiązania doszło wskutek okoliczności, za które nie ponoszą odpowiedzialności. Gdyby jednak zagadnienie to miało mieć znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy w przyszłości, należy wskazać, że strony są uprawnione do rozszerzenia zakresu okoliczności, za które ponoszą odpowiedzialność, w tym również do przyjęcia odpowiedzialności za opóźnienie, które nie jest spowodowane niezachowaniem należytej staranności przez dłużnika, tj. opóźnienie, które nie jest jednocześnie zwłoką w rozumieniu Kodeksu cywilnego. Kwestią odrębną jest jednak, czy zwykłe użycie w treści umowy słowa „opóźnienie” zamiast „zwłoka”, jest wystarczające, by przyjąć, że intencją stron było tak daleko idące rozszerzenie odpowiedzialności. Zgodnie z art. 65 § 2 k.c. przy wykładni umów należy raczej badać, jaki był zgodny zamiar stron i cel umowy, aniżeli opierać się na jej dosłownym brzemieniu. Sprawia to, że konieczne jest zawsze zanalizowanie treści umowy w kontekście stosunków między stronami i okoliczności danego przypadku.

Z uwagi na powyższe Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ k.p.c. orzekł,
jak w sentencji.

a

aj